

TEMA SELJAČKE BUNE U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI 19. STOLJEĆA

Miroslav Šicel, Zagreb

1.

Seljačka hrvatsko-slovenska buna iz 1573. godine po svojim motivima, intencijama i dalekosežnim posljedicama nije ostala tek izolirana pojava karakteristična i važna samo za jedan određeni povijesni trenutak. Po svom stvarnom značenju ona se nametala kao nepresušni izvor uvijek novih inspiracija na različitim područjima javnog, društvenog i kulturnog života u svim kasnijim povijesnim gibanjima i procesima.

Stoga je posve logično da se ta organizirana pobuna seljaka u 16. stoljeću, sa svojim dubljim smislom i porukom, tragikom svojom, ali i činjenicom koja neosporno govori o klasnoj svijesti seljaštva i njegovoj viziji prave i pravedne narodne države — morala nametati kao vrlo privlačna tema i za umjetničku obradu, nadahnjujući stvaraocima da kroz nju pokušaju izraziti svoj vlastiti doživljaj tog događaja, dakako, aplicirajući ga na svoj način na vrijeme u kojem sami žive i koje ih je formiralo.

Hrvatsku je književnost 19. stoljeća, bez obzira na različite stilske postupke i literarne periode kroz koje je prolazila — od ilirizma pa sve do pojave modernih tendencija na prijelazu stoljeća — povezivalo u cjelinu jedno naglašeno zajedničko obilježje: njezina angažiranost, čvrsta sveza s vitalnim problemima društva koje se baš u tom razdoblju mukotrpno formiralo u modernu naciju, proživljavajući istodobno i dugotrajne procese klasnog prerastanja dotadašnjih feudalnih u nove, građanske odnose. Takvo angažirano shvaćanje smisla i funkcije književnosti moglo je samo još jače istaknuti potrebu za iskorištavanjem povijesne problematike u književnom stvaralaštvu, jer je u danoj konstelaciji upravo povijesna tematika dobivala posebno značenje i specifičnu namjenu. Ona se nužno morala javiti kao neiscrpno vrelo umjetničke inspiracije, jer se snagom poetske riječi na motivima svijetlih ili tamnih povijesnih trenutaka moglo najbolje progovoriti svom vlastitom vremenu o aktualnim društveno-političkim problemima. Poznata Šenoina misao određena njegovim poimanjem smisla povijesnog romana: — »Prikazati valja sve grijeha, slijediti vrline sve vrline naše minulosti, da se narod uzmogne čuvati grijeha, slijediti vrline

(..)¹ možda najbolje govori o smislu i značenju povijesne tematike kako su je u cjelini shvaćali hrvatski pisci 19. stoljeća. U toj je misli ujedno najsažetije naznačeno i koju funkciju hrvatski književnici namjenjuju literaturi uopće u vremenu u kojem se, s obzirom na specifični položaj Hrvatske u okvirima tadašnje Austrije, imperativno nametalo pitanje obrane nacionalnih prava i rješavanje važnih socijalnih problema.

Problem seljačke bune kao literarne teme zaokupio je u 19. stoljeću dva istaknuta stvaraoca u hrvatskoj književnosti: Mirka Bogovića, koji piše dramski tekst pod naslovom »Matija Gubec, kralj seljački«, te Augusta Šenou, pisca »Seljačke bune«, vjerojatno najboljeg romana 19. stoljeća u hrvatskoj literaturi.

Temeljni problem pred kojim su se našla oba književnika — a to je problem i svih pisaca povijesnih romana uopće — bilo je pitanje kako uskladiti stvarnu povijesnu građu i izvore s onim što nazivamo cjelokupnom strukturom umjetničkog djela; kako i na koji način neku povijesnu realnost transformirati u jednu bitno novu, literarnu stvarnost. Problem se, drugim riječima, svodi na umješnost pronalaženja takvog skladnog odnosa između povijesnih činjenica i onog oblika umjetnine kojim pisac izražava svoju viziju određene teme, kako u samom djelu ne bi bila iznevjerena ni jedna strana: ni povijesna istina, ni umjetnost sa svojim specifičnim unutarnjim zakonitostima.

U rješavanju tog složenog pitanja posebno važnu, u stvari odlučujuću ulogu ima stav samoga pisca, ne samo njegovo shvaćanje jednog povijesnog događaja formirano duhovnom i društvenom konstelacijom vremena kojem pripada, u kojem živi i djeluje, nego je isto tako od bitne važnosti i njegovo određenje i poimanje smisla i funkcije književnog ostvarenja, jer oni uvjetuju i osnovnu tendenciju djela i cjelokupni piščev stvaralački čin. To je posebno važan problem kad je riječ o povijesnoj tematici kao inspiracionom žarištu za umjetničku, literarnu kreaciju.

Upravo zbog toga tim je pitanjima — u svrhu omogućavanja objektivnijeg književno-povijesnog pristupa djelu Mirka Bogovića i Augusta Šenoe na temu seljačke bune — i posvećena najvećim dijelom ova rasprava.

2.

Dramu »Matija Gubec, kralj seljački« napisao je Mirko Bogović 1859. godine: tri godine poslije prve svoje povijesne drame »Frankopan« i dvije godine iza drame »Stjepan, posljednji kralj bosanski«. Sve te tri drame s povijesnom tematikom nastale su u drugoj i najznačajnijoj fazi Bogovićeve stvaralaštva, u vrijeme kad Hrvatska proživljava teške trenutke Bachova apsolutizma. Političku situaciju i probleme tog doba Bogović je okarakterizirao kao vrijeme potpune nemoći i krajnje naivnosti hrvatskih političara u tim dramatskim i presudnim trenucima. — »Mi smo se dosad dovoljno o tom osvjedočiti mogli da smo ili posve nikakvi, ili pako veoma zli političari, jer nas je — kako znamo — sva naša politika o kojoj sprva mislismo da je ekstrakt nedostižne mudrosti i državoslavlja, na cjedilu ostavila (..)«² — piše on 1852.

¹ (August Šenoa), Zabavna knjižnica, *Vijenac*, Zagreb, 1874.

² »Naša književnost u najnovije doba«, *Neven*, Zagreb, br. 1, 1852.

godine pa, konstatirajući tu poraznu činjenicu, predlaže: — »Okanimo se, dakle, politike sasvim, pa hajdmo sada onim putem koji nam je poslije sveopćeg potopa preostao, i vjerujte: ž a o n a m b i t i n e ć e! — jer, premda se kroz knjiženstvo narodi za tri dana uzveličati ne mogu, ipak im se s vremenom i pomnom radnjom jedino tim sredstvom tako stalna građa prosvjete i blagostanja sagraditi može da ju isto tako nikakva sila za tri vijeka a kamoli za tri dana oboriti ne može (...)« — da bi jasno, na kraju, zaključio: — »Još jedamput: na stranu s politikom! — i držimo se složno književnosti kao jedine poluge bolje budućnosti našega ubogog naroda kojemu smo sve sile žrtvovati dužni.«³

Bogović, prema tome, postavlja tezu: jedina preostala mogućnost aktivnog djelovanja u situaciji apsolutističkog, germanizatorskog pritiska jest djelovanje putem literature koja treba preuzeti tešku i odgovornu dužnost: stajati na braniku nacionalnih interesa, odgajati i prosvjeđivati narod.

U tom je smislu Bogović u ovom desetgodišnjem razdoblju apsolutizma odigrao neobično važnu i korisnu ulogu u hrvatskom kulturnom životu držeći se upravo tih principa što ih je proklamirao u svom literarnom programu. Zalažući se za izrazito t e n d e n c i o z n u literaturu, Bogović ne donosi, u stvari, ništa novo u gledanju na smisao i funkciju literature u odnosu prema onome što su već jednim dijelom proklamirali i ilirci: književnost mora odisati narodnim duhom jer ima odgojno-prosvjetiteljski smisao, treba se oslanjati na tradicije narodne književnosti, a pojam ljepote poistovjećen je s pojmom etičkog. N a r o d n o s t i m o r a l — dvije su osnovne kategorije koje pisci tog vremena posebno naglašavaju u svojim književnim teoretskim i programskim napisima.

Tema seljačke bune koja je Bogovića prvog u novijoj hrvatskoj književnosti inspirirala da je pokušao ostvariti na literarni način po svom je značenju kao primarno socijalni, klasni a ne nacionalni problem, morala autora — s obzirom na tendenciju — uputiti u drugom pravcu negoli je to bio slučaj s prve dvije njegove drame. One su, naime, imale izrazito n a c i o n a l n i karakter i smisao i njihova je tendencija, s obzirom na vrijeme u kojem su nastajale, bila savršeno jasna.

Međutim, s dramom »Matija Gubec, kralj seljački« stvari stoje nešto drugačije. Bogović je sâm, istina, izjavljivao kako je ta drama pisana bez tendencije, no ne treba zaboraviti da ona nastaje u vrijeme oslobođenja kmetstva u Hrvatskoj, pa je prema tome sama tema bila i te kako aktualna. S druge strane, ona je Bogoviću mogla poslužiti — po klasnom karakteru seljačke bune — za realizaciju one druge tendencije, isto tako često prisutne u piscima ovoga perioda: za isticanje m o r a l n e strane problema kao važne odgojne komponente.

Dobar poznavalac stranih dramatičara, posebno šekspirske drame kao i romantičarske njemačke, Bogović je, oslanjajući se posebno na tip romantičarske njemačke drame pune epskih elemenata i patetičnosti, prihvatio i Schillerovu misao o kazalištu kao m o r a l n o j ustanovi. Pišući o potrebi »utemeljenja posebnog narodnog kazališta« koje bi »za razviće našega duhovnog

³ Isto.

značenje za hrvatsku književnost cijele druge polovice 19. stoljeća od izuzetnog značenja: ne možda zato što je prvi inaugurirao povijesni roman, stvorio stvarnu i čvrstu osnovicu književnog jezika kojim će se pisati u razdoblju realizma, nego prije svega zbog toga što je temom »Prijana Lovre« i »Seljačkom bunom« otvorio jednu trajniju problematiku hrvatske književnosti: problem intelektualca u skućenim provincijalnim okvirima, te problem društvenih i individualnih sukoba na relaciji selo — grad.

Roman »Seljačka buna« pojavljuje se 1878. godine, dakle dvadesetak godina poslije Bogovićeve drame na tu temu.⁶ Dovoljno veliki vremenski razmak da se problemi društva, shvaćanja nacije i naroda počinju spoznavati i ponešto drugačije negoli u doba apsolutizma.

Narod kao jedinstvena cjelina, bez obzira na klasne ili staleške razlike, kao izraz nacije, te velika moralna snaga kao bitni preduvjet za njegov prosperitet i održanje — osnovna je ishodišna točka od koje Šenoa polazi u svojim životnim i umjetničkim koncepcijama. Iz tih koncepcija oblikuje se, logično, i Šenin stav prema smislu i funkciji književnosti: u čitavom nizu kritičkih osvrti, feljtona, predgovora pojedinim djelima, programskih članaka, pa čak i unutar samih beletrističkih ostvarenja Šenoa će dosljedno i uporno zastupati mišljenje da je osnovni cilj literature socijalno-prosvjetiteljski i odgojni, upravo u smislu shvaćanja naroda kao organske cjeline.

— »Već otprije spomenuh da nam knjiga ne djeluje na naš socijalni život kako bi trebalo. Ja mislim da je upravo u svem našem razvitku i pokretu socijalni momenat najvažniji. Dok nam ne bude seljak obraženiji, dok se duh naroda ne uvriježi ne samo u svakom gradu, u svakom uredu i svakoj školi, već upravo i u obitelji koja je pravi temelj i narodnog i državnog života, dotle nema ni razgovora krepku, složnu narodnom životu! Zadaća osnažiti i utvrditi narodni život ide upravo popularnu, naučnu i zabavnu struku književnosti«⁷ — ističe Šenoa, ukazujući posebno na neophodnu potrebu socijalnog uzdizanja seljaka, te naročito naglašavajući značenje obitelji kao osnovne jezgre zdravog, narodnog života. Te su misli Šenoine, dakako, rezultat njegova tipično građanskog, štrosmajerovskog usmjerenja i opredjeljenja; one su ujedno i bitna pretpostavka za razumijevanje njegova književnog djela, a povijesnog romana posebno, jer je upravo kroz tu vrstu Šenoa najizrazitije, na specifičan umjetnički način, i ostvarivao svoje životne i društvene koncepcije i ideje.

Vrijeme u kojem Šenoa živi i djeluje, gledano kroz političku i nacionalnu situaciju, vrlo je složeno i kompleksno: odmah iza šezdesetih godina, nakon

⁶ Neće biti na odmet da se spomene kako je Šenoa temu seljačke bune, odnosno jedan oblik njezin dotakao već nekoliko godina ranije obradivši je u obliku povjestice. *Prokleta klijet* naziv je te podulje pjesme objavljene u *Vijencu* 1874. Osnovni njen motiv svodi se na slikanje tiranskog i neljudskog odnosa Tahyja prema kmetovima, dok je završetak u Šeninom smislu vizionarski optimističan:

(..) I kao sunce doć će doba,
Zorolika i svjetla, nova,
Gdje povrh ljutog Taha groba
Siročad kliknut hoće ova:
...Seljaku plemstvo ruku poda,
Svi ravni jesmo — svud sloboda!«

što se u potpunosti slaže — vidjet ćemo u daljnjoj analizi romana — s osnovnom idejom i njegova romana napisanog četiri godine kasnije.

⁷ Naša književnost, *Glasomoša*, Zagreb, 1865.

zapravo potiskuje u drugi plan stvarnu socijalno-klasnu pozadinu seljačke bune.

Moglo bi se, prema tome, govoriti o dva misaona sloja ove drame: prvi, pokušaj da se jedan povijesni događaj spozna u svojoj općenitoj povijesnoj istini, pri čemu autor prilično dosljedno vodi fabulu u jasnoj klasnoj podjeli s pomalo romantičarskom idejom o narodnom suverenitetu, i drugi, na osnovi ovog povijesnog događaja, izdvajajući iz konteksta lik Matije Gupca kao individualnog junaka — Bogović razvija svoju osnovnu tezu koja ima kozmopolitski karakter: ideju o slobodnom, humanom i moralnom liku čovjeka uopće.

Ipak, unatoč interesantnoj ideji u jednom vremenu u kojem je sve još bilo usredotočeno na rješavanje svakodnevnih aktualnih nacionalno-političkih problema, pa se neki općeljudski motivi nisu ni doticali — umjetnička vrijednost ove drame nije velika: njeno je značenje isključivo kulturno-povijesno.

Razloga tome ima više. Prije svega Bogović nije imao snage oživjeti svoje likove u potpunosti: nedostaje im nužno potrebna psihološka dimenzija, njihovi su istupi isključivo deklarativni. Pišući čitav tekst u narodnodeseteračkoj formi on nije mogao adekvatno okarakterizirati svoje junake ni individualizacijom njihova govora. Utjecaj romantičarske drame, posebno epska razvučenost i prenaplašena patetičnost uvjetovali su i nedovoljnu motiviranost postupaka pojedinih lica. Bogovićeve nemoć da se odupre trivijalnostima učinila je da pojedine scene otmica, ubojstava, zamjena likova i slično, kao čista tvorevina pjesnikove mašte, budu nedovoljno logično uklopljene u strukturu dramskog teksta stvaranog na podlozi povijesnog događaja. Izričući svoje ideje uglavnom kroz lik Matije Gupca on ga prezentira samo golom riječju i gestom, stavljajući mu u usta takve misli koje ne odgovaraju ni sredini, ni staležu kojem on pripada. Zbog toga Bogović Gupca nije uspio ostvariti kao uvjerljivu individualnu ličnost, već samo kao deklarativnog tumača vlastite ideje.

Bogoviću se dogodilo ono što se većini pisaca toga doba događalo: miješajući različite stilske postupke, od povoda za narodnom poezijom u izrazu do pokušaja pomirenja šekspirske i romantičarsko-šilerovske dramske strukture — on nije uspio ostvariti skladni odnos svih elemenata strukture ove drame, zbog čega ona i nije mogla dosegnuti određeniju umjetničku vrijednost. Ostaje, međutim, činjenica koja ima kulturno-povijesno značenje: Bogović se prvi ogledao na toj nimalo jednostavnoj temi, prvi je uveo lik seljaka kao protagonista u dramsku književnost i među prvima se uspio idejom izdignuti iznad svakodnevnih problema svog vremena, koji su kod većine pisaca ovog doba bili jedine literarne teme.

3.

August Šenoa, čijim je imenom obilježeno čitavo jedno razdoblje u hrvatskoj književnosti, svojim je ogromnim književnim opusom uspio ostvariti ne samo sintezu cjelokupnog literarnog stvaralaštva od početaka novije hrvatske književnosti do sedamdesetih godina, nego je istodobno nekim svojim tematskim preokupacijama i stilskim postupcima zacrtao osnovne tendencije stvaralaštva hrvatskih pisaca i u periodu koji je slijedio poslije njega. Njegovo je

života od neizmjerne koristi bilo⁴ — Bogović je istaknuo i u čemu je njegovo ogromno značenje: — »Korisne i zabavne knjige, pronicuće iz naše književne njive, kao blagomirisno cvijeće, doprinose mnogo k unapređenju narodnosti; nu bez kazališta moguće nije narod sasvim izobraziti, knjige jesu i ostat će vlastitost književnika, a siromah i neuk mora ih se odreći jer on ne može njima duha svoga nahraniti. Nu da imamo kazalište lako bi ovome zlu doskočili; ovdje bi postalo sve književno blago imetak naroda, malih i velikih, bogatih i siromašnih; ovdje bi mrtve u knjigama zakopane riječi oživjele i podvostručenom silom u srca slušalaca dirnule.«⁵

Kazalište, odnosno drama u scenskom ostvarenju kao najdirektnija mogućnost kontaktiranja pisca s publikom s jedne, i mogućnost naglašene etičke karakterizacije s druge strane — dva su osnovna razloga zbog kojih Bogović temu seljačke bune ostvaruje u obliku klasičnoromantičarske drame, iz čega jasno proizlazi i smisao koji joj on namjenjuje.

Svoju dramu Bogović komponira u oštroj antitezi: s jedne strane nasilništvo kojeg su nosioci hrvatski i drugi feudanci na čelu s Tahijem, s druge potlačeno i humano seljaštvo koje opet predvodi Matija Gubec. Stvarnu motivaciju bune Bogović je, dakle, ispravno shvatio: sukob je, u biti, postavljen na osnovi klasnih suprotnosti. Međutim, ističući lik Matije Gupca u prvi plan, pisac će značenje bune svesti na one premise koje karakteriziraju isključivo ličnost samog Gupca: socijalno-klasna osnova bune dobit će time smisao etičkog kao problem općeljudskog, bez obzira na konkretni povijesni događaj i njegovo društveno obilježje. Svoju će, naime, ideju Bogović iznijeti, kao što smo već rekli, jedino kroz lik Gupca. A to je junak, prikazan kao ličnost koja se teško odlučuje na upotrebu sile i koji je uopće sklon intelektualnom meditiranju. Do zadnjeg trenutka, dok se u potpunosti ne uvjeri da zaista drugog izlaza nema, Gubec traži mogućnost mirnog rješenja spora. Njegova dilema podudara se donekle s dilemom vladike Danila u »Gorskom vijencu«. Prihvatajući ipak, na kraju, ulogu vođe pobunjenih seljaka, on to ne radi iz klasnih, staleških interesa, već je njegova misao mnogo dalja i dublja od toga: svoju misiju shvaća kao borbu za prava čovjeka uopće. Od misli koju izriče u jednom susretu s Tahijem: — »/... I kmet misli/ Te razmišlja kako ga je Višnji /Baš kao i vas stvorio na kip svoj/« — pa do monologa u tamnici pred smrt kad gotovo kranjčevićanskom sumnjom konstatira: — »/Kao da ni bog ne obrće glave / Kao da mu je to najmanja misao / Što se radi s nesretnim pukom / Kad nepravdu neće da satare /« — Gubec dosljedno tumači jednu etičku misao koja prelazi granice i nacionalnog, i socijalno-klasnog, i otvara se prema općeljudskoj misli: nadvladavanju dobra nad zlim.

Gubec je, bez sumnje, tipičan romantičarski junak. Time je čitava kompleksna problematika bune pojednostavljena do krajnosti, konkretni događaj dobiva, u biti, smisao apstrakcije: koncentrirajući radnju na razmišljanja i postupke glavnog junaka kojem je sve ostalo podređeno, pisac ga izdvaja iz vremena i prostora: uzdižući lik Gupca na razinu romantičarsko-patetične, tragične individue koja razmišlja o problemu integralnog čovjeka, Bogović

⁴ »O utemeljenju narodnog kazališta«, *Danica*, Zagreb, br. 18, 1845.

⁵ Isto.

kratkotrajnog optimizma u ustavnom dobu, već u sedamdesetim godinama, poslije hrvatsko-ugarske nagodbe, politička se situacija ponovno komplicira, ovaj put mađarskim pritiscima. S druge strane, ni jedna klasa u tom trenutku nije do kraja definirana ili izgrađena i čvrsta: plemstvo propada, građansko je društvo bez značajnijeg nacionalnog orijentira i svijesti i u međusobnim je sukobima kao i plemstvo, seljaštvo je neobrazovano, radništva još nema. U tom jednom općem nesnalaženju i besperspektivnosti Šenoa jedini izlaz vidi u moralnoj komponenti te složene problematike: postavljajući kao ideal jedinstvo naroda kao totalne cjeline, on će naglašavanjem potrebe za visokom moralnom sviješću cijeloga naroda, ne dijeleći društvo oštro po njegovim klasnim elementima ili staleškoj pripadnosti, doći do zaključka da je D o b r o kao etička kategorija koja nije društveno uvjetovana, dakle kao apstrakcija, jedini preduvjet za mogućnost pokretanja akcije kojom će se ostvarivati idealno nacionalno, narodno jedinstvo.

Povijesni je roman, posve razumljivo, po poznatoj Ciceronovoj devizi »*Historia vitae magistra*«, koju Šenoa rado i često spominje, bio izvanredno sredstvo pomoću kojega će on pokušati i realizirati svoje poglede i stavove.

U nekoliko navrata Šenoa je pisao o svom shvaćanju smisla i funkcije povijesnog romana. Od već poznatog mišljenja da je potrebno uočiti i prikazati sve negativne i pozitivne strane prošlosti, kako bi narod na njima mogao učiti što treba raditi u sadašnjosti i budućnosti, pa do nekih razmišljanja o povijesnom romanu što ih je iznosio u predgovorima »Zlatareva zlata« ili pripovijesti »Čuvaj se senjske ruke«, najjasnije i najodređenije je svoje shvaćanje povijesnog romana objasnio upravo u predgovoru »Seljačke bune«:

— »(..) al' dobro da si narod sam zaviri u dušu, da otvori krvavu knjigu minulih dana, jer je prošlost vazda zrcalom sadašnjeg doba. Dobro je da narod sazna gdje je zgriješio i posrnuo, gdje li se proslavio i prodičio. To neka mu je naukom za buduća vremena. Poznata je odavna al vazda istinita, ona riječ starog Rimljanina: »*Historia vitae magistra*«. A nama Hrvatima, razdvojenima i rastrojenima, treba i koliko te nauke da budemo jedamput od glave do pete ljudi i svoji ljudi.«

Rezimiramo li sve te elemente iz kojih je i proizašlo Šenoino osobno shvaćanje nacije i naroda i njegova idealna vizija narodnog jedinstva i nacionalnog prosperiteta, bit će nam do kraja razumljivo da je baš tema seljačke bune predstavljala za Šenou izvanrednu građu na podlozi koje će on, služeći se povijesnom dokumentacijom, ostajući vjeran povijesnoj istini, moći ostvariti i svoju optimističku viziju budućnosti hrvatskog naroda. Sama građa, sam povijesni događaj, ponudio mu je dvije čvrste polazne točke u tim nastojanjima: seljaštvo, koje Šenoa doživljuje kao najzdraviji elemenat hrvatskog naroda, po prvi put se tu, u našoj povijesti, pojavilo zaista i kao glavni junak u jednoj općoj društvenoj i povijesnoj akciji (dakle ne pojedinac kao kod Bogovića, nego cijeli stalež!) a moralna etička pozadina čitavog sukoba s plemstvom (jer Šenoa ne gleda u tom događaju prvenstveno klasnu i ekonomsku pozadinu) mogla mu se nametnuti kao jedino moguća i bitna ideja. On to, uostalom, i sam naglašava u već spomenutom predgovoru romana:

— »Seljačka buna nije prosta gungula usijanih glava, nipošto, već pravedna borba puka za pravo i poštenje. Seljak se nije digo dok su mu otimali vola

i kuću, seljak je planuo kad mu osramotiše ženu i kćer (...) Po tom dobiva buna veću etičniju cijenu, a seljaštvo izlazi opravdano pred svijet.«

Bez obzira, dakle, na to što Šenoa, a to je evidentno iz ovoga citata, svoju viziju seljačke bune i uzroke njezina izbijanja traži u moralnoj, a ne uočava dovoljno i drugu, važniju komponentu koja je stvarno predstavljala glavni uzrok pobune — klasnu svijest seljaka i ekonomsku situaciju — on se mogao dosljedno pridržavati pojedinih povijesnih činjenica odnosno događaja (što su, uostalom, konstatirali i povjesničari kao Klaić i Šišić)⁸ — a da ipak unošenjem u sam povijesni kontekst i takvih epizoda koje su bile plod njegove mašte, ne naruši bitno stvarnu povijesnu pozadinu romana.

Snaga njegove umjetnosti i jest u tome što je uspio ostvariti skladni odnos između povijesne građe, vlastite vizije seljačke bune i svoje idealne koncepcije pojma naroda kao organske cjeline.

Sama povijesna činjenica pojave seljačke bune i sve ono što joj je direktno ili indirektno prethodilo, sva kompleksnost konkretnih povijesnih događaja i društvenih odnosa — mogla je izvanredno nadahnuti Šenou da u toj mnogoslojevitoj temi iznese u globalu svoju građansku koncepciju svijeta i svoju idealnu viziju hrvatske nacionalne opstojnosti.

Šenoa svoje romane piše po poznatim načelima povijesnog romana kakvim se u svjetskoj književnosti proslavio Walter Scott. Polazeći od povijesnih dokumenata i građe,⁹ Šenoa će u prvom redu nastojati prikazati određene atmosfere i običaje karakteristične za neko povijesno razdoblje i konkretne ambijente u kojima se radnja zbiva. Slično kao i Walter Scott, Šenoa nastoji stvoriti što dinamičniju fabulu ispreplićući povijesne događaje često s trivijalnim motivima koji i nemaju druge svrhe nego da daju određenu dinamiku radnji i služe kao svojevrсна spona između onih epizoda u kojima se iznose povijesna zbivanja.

Fabulu svog romana Šenoa izgrađuje na principu paralelne kompozicije: dok s jedne strane teče radnja u kojoj prisustvujemo sazrijevanju seljačkog ustanka uz karakteristične opise svakodnevnog života, ambijenata, osjećanja i razmišljanja seljačkog puka, usporedo s njom pratimo i drugu radnju u kojoj dominira tema međunarodnih sukoba hrvatskog plemstva, tako-

⁸ Ferdo Šišić je u *Jugoslavenskoj njivi* 1923. napisao doslovno o Šenoinoj Seljačkoj buni: — »Njegov je roman u tolikoj mjeri historijski, da bismo ga mogli nazvati historijskom monografijom u formi romana. Ne samo glavne ličnosti i krupniji događaji nego i sporedne ličnosti i omanje epizode odgovaraju zbilji«, a Milan Šenoa u knjižici *Moj otac* (MH, Zagreb, 1923) piše između ostaloga: Uz znanje, čudna je bila invencija njegova.« Šenoa je po odnosima onoga vremena opisao događaje kojih za ono vrijeme, dok je pisao, nije apsolutno mogao znati; ali se poslije iz novoga materijala potvrdiše. Tako je u »Seljačkoj buni« opisao stvari i događaje koje smo našli dugo iza njegove smrti«; to su riječi pokojnog sveuč. profesora Vjekoslava Klaića.«

⁹ U predgovoru svom romanu Šenoa je precizno naveo sve izvore i građu kojom se služio: — »Čitalac vješt povijesti znat će i onako da sam se do najtanje malice držao historije, a ostalome općinstvu navest ću samo izvore kojima sam se služio pišući ovu pripovijest, a to su: Franjo Rački: Građa za povijest seljačke bune. Kukuljević: Povijest Medvedgrada (*Arhiv*), Povijest Susjedgrada (Neke gradine i gradovi, 1869). Mešić: Zvijezda Zrinska, Istvanfi, Krčelić, Habdelić, Ratkaj, mađarsko genealogičko djelo: Magyarország családai (Ivan Nagy). Zatim u zemaljskom arhivu: Zapisnici hrvatskih sabora, spisi o parnici susjedgradskoj i stubičkoj, velika istraga proti Tahomu, izvještaji kamerálnih provizora, mađarskih tridesetnika itd.«

đer popraćena opisima njihova načina života i rezoniranja. Unutar svake od tih radnji razvija se i po jedna podradnja — ljubavni motiv: na seljačkoj strani to je odnos Jana — Mogaić, na plemićkoj Sofija — Milić.

Ostvarujući takvu kompoziciju Šenoa je, u biti, omogućio sam sebi da čitavu fabulu vodi u naglašenoj a n t i t e z i: s jedne strane plemstvo, s druge potlačeni kmet-seljak. U višem smislu Šenoina razmišljanja i u krajnjoj njegovoj intenciji, međutim, ta se polazna antiteza pretvara u etičku antitezu: pravda — nepravda, koja na kraju posve nestaje u Šenoinoj viziji budućnosti: roman ne završava optužbom, nego vizijom pomirenja. Seljačkog sina, sina Ilije Gregorića odgojio je plemić Milić. U jednoj od završnih scena romana taj plemić uči svoje sinove: — »Ne zaboravite da ste ljudi, da su svi ljudi braća, pamтите da je samo onaj pravi plemić u kome bije plemenito srce (...)«, a Gregorićev sin patetično se zaklinje: — »(...) bit ću apostolom blagoće i ljubavi, sijati u srce ljudi zlatno sjeme bratimstva, da pođu tragom Abelovim da se ne izvrne ni bogataš ni seljak u Kaina (...)«

Dovoljno jasno a da se pitanje nametne samo od sebe: kako, zapravo, dolazi do toga da autor jednu temu koju započinje razvijati na bazi izrazito socijalno-klasnog sukoba, uočavajući oštar i nepremostiv jaz između seljaka s jedne i plemstva s druge strane — na kraju ipak tu temu pretvara u apstraktnu ideju bratstva tih istih direktno sukobljenih klasa, povezujući ih u zajedništvo s iluzornom pretpostavkom o njihovoj istovjetnoj moralnoj svijesti i međusobnoj ravnopravnosti.

Posve je očigledno da za Šenou postoji samo jedan bitan problem na koji on gleda i iz aspekta svog vremena: problem očuvanja nacionalne slobode i narodnog jedinstva. Situacija je, naime, vrlo zamršena, povijesna perspektiva gotovo bezizlazna. Plemstvo zavađeno, nepravedno, okrutno, seljak bespomoćan i ugnjetavan, Nijemac i Madžar u kući, Turčin pred vratima. Gdje je izlaz?

Već na početku romana Šenoa će, pridržavajući se povijesnih činjenica prikazati povijesnu zbilju onog vremena samim crnim bojama. Opisujući međusobni oružani sukob plemstva zbog susjedgradskih posjeda što se odigrao 1565. godine, u završnoj epizodi tog događaja Šenoa dovodi na scenu dva protivnika, predstavnika istog staleža: bana Erdödyja, zaštitnika Tahyja i podbana Ambroza Gregorijanca koji zastupa interese Uršule Henynghove. U dramatičnom dijalogu tu se po prvi put susrećemo s motivom Kaina i Abela:

— »(...) Pod ovim bregovima teče krv našega naroda, skupocjena krv koju bi valjalo štedjeti za našu majku — za našu domovinu na koju reži odasvud divlja zvjerad. Ah, brat je ubio brata. Bane! Ne kaže li blijedo lice krvavih lešina da smo kainsko pleme, da nijesmo zaslužili te lijepe postojbine? Ne kazuje li ti da smo zaslužili bič što nam ga sudbina plete? Roblje smo, vazda tuđe roblje, jer smo robovi svoje strasti, svoje lakomosti. Zavirio sam u starodavne knjige — u zgođe našega naroda: pisane su krvlju, nadahnute bijesom; obišao sam bilo našega plemena, prignuo uho na njegovo srce. Strast, bijes! Imađasmo krunu, sami je strgosmo s glave jer nije mogao svaki kraljem biti. Plakao sam, srce mi je pucalo od tih uspomena, a srce mi puca i sad, jer recite: jesmo li danas bolji? Zavrijedismo li da nas stablo sreće i mira zaštiti svojim granama? Čovjek sam zakona, a vidim li da ga nenarav gazi, plane mi krv, pobjesnim i ja. Sabljom, silom postaju narodi slavni, silni, al ne

postaju sretni. Bane — nastavi starac, vi ste bogati, umni, slavni, dična koljena, gvozdene volje, vi ste Erded, vi ste knez, ban — al zaboravite časak to sve, zaboravite sebe, sjetite se da ste sin nesretne majke — Hrvatske. To pamтите, i evo pred spasom svijeta, sred krvave noći zaklinjem vas ja, sijed starac, krenite drugim putem, zaboravite rodbinsku korist, dignite zastavu pravde, skupite oko sebe sva plemenita srca hrvatska, završite užasnu krvavu priču i vodite nas u boj za slobodu i sreću djedovine naše (..)«

U isto vrijeme na seljačkoj strani o tom istom događaju razmišlja seljak Matija Gubec:

— »— Čija je ona krv što poput noćne rose dršće na travi? Naša.

— Čije su blijede one lešine kojih se krvavom kosom poigrava noćni vjetar, kojima se mjesečina ljeska u staklenim očima? Naše.

— Čije je ono crno garište gdje je pod pepelom zakopana sreća jednog cijelog života? Naše.

— Čiji je onaj krvavi mač koji u travi blisiče? Naš.

A čije je ovo cijelo prokletstvo? Naše. (..)«

Ovim je scenama zapravo intoniran čitav smisao i gotovo dan odgovor na konačnu ideju: postavljajući pitanje nacionalne egzistencije na prvo mjesto, u takvoj povijesnoj konstelaciji u kojoj se odigrala buna, Šenoa vidi samo jedan izlaz. Smatrajući da se na povijesnim temama u povijesnim romanima moraju neminovno tražiti i određena povijesna rješenja za sadašnjost i budućnost, on će na osnovu svojih temeljnih koncepcija o hrvatskom narodu kao etničkoj cjelini otupjeti oštricu problema klasnih razlika i u ovom romanu pokušati sugerirati ono rješenje koje se njemu, s njegovih građanskih pozicija, činilo jedino mogućim i spasonosnim: visoka moralna svijest svih društvenih staleža može izbrisati klasne razlike i dovesti do sloge kao zaloga nacionalnog prosperiteta. To je ona osnovna poruka koju smo čuli i iz usta plemića Milića i seljaka Gregorića na kraju romana.

Međutim, polazeći od svoje temeljne životne devize koja glasi: pravda, jednakost, sloboda, Šenoa i pored ove svoje apstraktne vizije pomirenja klasa ipak uočava da je seljački elemenat jedini pravi i zdravi izvor snage i budućnosti hrvatskog naroda. Rješenje koje ovdje Šenoa predlaže samo je privremeno, dok ta seljačka snaga ne dozrije do toga da samostalno krene u akciju. Tragedija seljačke bune bila je u tome što se prerano javila. Feudalac, plemićaš Milić to jasno kaže Gregorićevu sinu: — »Tvoj je otac pao, pale su stotine drugih, al od njihove krvi niče novo sjeme. Već sada jenja kruta sila tiranstva, al doći će dan po dugim, nemilim ljetima gdje će bog popraviti što su ljudi sagriješili, gdje će seljak dizati slobodno čelo kao i plemić. Tvoj otac nasluti kroz san novo doba i htjede ga doživjeti. Prerano je bilo (..)«.

Upravo zato jer je bilo preuranjeno, a vanjski je neprijatelj bio na vratima, Šenoa ne može pronaći drugog rješenja do onog što ga ovdje izriče o pomirenju klasa. Ostajući, međutim, u uvjerenju da je ta tragedija samo epizoda, a ne kraj, on će je ublažiti vizionarnom i patetičnom besjedom Matije Gupca u trenutku kad se predaje Alapiću: — »Zbogom braćo! — okrenu se Gubec zadnjim junacima svoje čete koji suzrim okom oko njega klečahu — dignite se, samo pred bogom prigiba se koljeno. Pali smo. Bog je tako htio. Ja ću

propasti, ali vi živite, vratite se među svoje, nek ne izgine naše pleme. Ne klonite, bog će dati, doći će dan svete slobode (. . .)«

Tipičan primjer Šenoine optimističke vizije hrvatske budućnosti!

Vrijednost ovog romana nije samo u umješnosti piščevoj da snagom svoje umjetničke riječi dočara određene ugodaje, atmosfere, slike i događaje davne prošlosti, nije ni samo u njegovu izvanrednom fabuliranju ili uspješnom portretiranju pojedinih likova, nego u prvom redu u humanoj poruci i spoznaji da jednako tako kao u 16. stoljeću, i na početku druge polovice 19. stoljeća (jer Šenoa uvijek piše s aluzijom na svoje vrijeme!) seljaštvo zaista predstavlja najzdraviji narodni element s jakom etičkom podlogom i vrlo revolucionarnim shvaćanjem društvenog poretka u okviru hrvatske nacije.

Bila je to snažna i vidovita Šenoina poruka svom vremenu u kojem se moglo pronaći mnogo analogija u društvenim i političkim odnosima i situacijama s problemima onoga doba kad se seljačka buna odigrala. U tome je i najveća vrijednost ovog romana.

R é s u m é

LE SUJET DE LA RÉVOLTE PAYSANNE DANS LA LITTÉRATURE CROATE DU XIXe SIECLE

Le soulèvement des paysans de 1573, en tant qu'événement historique remarquable, est un sujet qui a inspiré de nombreux écrivains croates. Au XIXe siècle, c'étaient Mirko Bogović et August Šenoa qui ont essayé d'en donner une élaboration artistique. Mirko Bogović, qui développait son activité littéraire à l'époque de l'absolutisme et de l'affranchissement des paysans corvéables, faisait allusion, avec sa pièce «Matija Gubec, roi des paysans», c'est-à-dire grâce à ce sujet historique, aux conditions contemporaines. Étant donné le caractère essentiellement social, et non point national, de la révolte en question, Bogović, lui aussi, insista dans sa pièce sur les problèmes moraux. Bien que la pièce elle-même ne possède pas de valeur artistique plus considérable — son importance est plutôt historique et culturelle — elle témoigne, cependant, de certains mérites au point de vue d'un esprit supranational, universel, au point de vue d'une idée éthique de la victoire du bien sur le mal.

Dans son roman «La révolte paysanne», August Šenoa a réalisé un texte artistiquement plus fort et plus valable. La révolte paysanne elle-même en tant que fait historique, aussi bien que tout ce qui lui avait précédé directement ou indirectement, étaient en mesure d'inspirer Šenoa, d'une manière exceptionnelle, d'exposer, dans le cadre de ce sujet complexe, sa propre conception bourgeoise du monde ainsi que sa vision idéale de la destinée nationale croate dans leur ensemble. C'est grâce à l'élaboration d'une telle conception que Šenoa s'est donné la possibilité d'axer, avec constance, le sujet tout entier sur cette antithèse qu'il a mise en relief: d'un côté la noblesse, de l'autre le paysan opprimé, ce qui, à un niveau plus élevé de la pensée šenoïnienne, cor-

respond à l'antithèse: la justice — l'injustice. Fidèle à sa devise portant sur la prospérité d'un peuple: justice — égalité — liberté, Šenoa, se servant du sujet historique de la révolte paysanne, voulait mettre en relief cette idée de base: pour pouvoir assurer la liberté et l'unité nationales, il faudrait pouvoir éliminer les dissensions au sein du peuple. La force de ce roman de Šenoa ne réside pas seulement dans l'ingéniosité de son expression artistique, par laquelle il a su évoquer l'ambiance, l'atmosphère et les tableaux d'un passé éloigné, mais avant tout dans un message humaniste, et dans une connaissance du fait que — aussi bien au XVIe siècle qu'aux débuts de la deuxième moitié du XIXe (Šenoa écrit toujours avec des allusions à son époque) — les paysans représentent, en effet, l'élément national le plus sain, qui dispose d'une base éthique puissante et qui a une conception tout à fait révolutionnaire de l'ordre social dans le cadre de la nation croate.

C'est avec Bogović et Šenoa que le sujet de la révolte paysanne s'assura une place déterminée dans la littérature croate: il s'est avéré, une fois de plus, que les grandes épopées nationales renferment une puissance suggestive telle que — plus tôt ou plus tard — elles trouvent nécessairement leurs interprètes artistiques dignes et inspirés.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

5

U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske
seljačke bune

Z A G R E B

1 9 7 3

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi V

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Prijevod

Benjamin Tolić, Miljen Šamšalović (njemački), dr Vlasta Vince (slovenski)
dr Geno Senečić (slovački)

Lektori

Stjepan Damjanović, Jasna Penzar

Korektor

Branko Erdeljac

Za sadržaj priloga odgovara autor